

الشمس
الحرمان
الحرمان

پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

سرشناسه:	رضانیا، حمیدرضا، ۱۳۴۳ -
عنوان و نام پدیدآور:	کلام، فلسفه و عرفان / حمیدرضا رضانیا.
مشخصات نشر:	قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی <small>صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ</small> ، ۱۴۳۷=۱۳۹۵.
مرجع تولید:	پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی <small>صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ</small>
شابک:	۹۷۸-۹۶۴-۱۹۵-۳۴۳-۲
وضعیت فهرست نویسی:	فایا (چاپ دوم).
یادداشت:	کتابنامه: ص. ۳۰۳؛ همچنین به صورت زیرنویس.
یادداشت:	چاپ دوم: ۱۳۹۵ (فیپا)
یادداشت:	چاپ سوم: ۱۳۹۶ (فیپا)
یادداشت:	چاپ چهارم: ۱۳۹۷ (فیپا)
یادداشت:	چاپ پنجم: ۱۳۹۸ (فیپا)
موضوع:	کلام - فلسفه - عرفان
موضوع:	هستی‌شناسی - انسان‌شناسی
موضوع:	خداشناسی
رده بندی کنگره:	BP ۲۰۳/۶۴ ک ۸ ۱۳۹۵
رده بندی دیویی:	۲۹۷/۴
شماره کتابشناسی ملی:	۳۹۴۰۷۴۳

BA۰۲۶۰

كلام، فلسفه و عرفان

حمیدرضا رضایا

مرکز بین المللی
ترجمه و نشر المصطفی ﷺ

کلام، فلسفه و عرفان

تألیف: حمیدرضا رضانیا

چاپ پنجم: ۱۳۹۸ ش / ۱۴۴۱ ق

ناشر: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ص

● چاپ: نارنجستان ● قیمت: ۴۵۰۰۰۰ ریال ● شمارگان: ۵۰۰

حق چاپ برای ناشر محفوظ است.

مراکز فروش:

◀ ایران، قم، خیابان معلم غربی (حجتیه)، نبش کوچه ۱۸؛

تلفن: ۰۲۵ ۳۷۸۳۶۱۳۴ +۹۸ ۲۵ تلفکس: (داخلی ۱۰۵) / ۰۲۵ ۳۷۸۳۹۳۰۵

◀ ایران، قم، بلوار محمدمامین، سه راه سالاریه. تلفن: ۰۲۵ - ۳۲۱۳۳۱۰۶

📧 pub_almustafa

🛒 <http://buy-pub.miu.ac.ir>

✉ miup@pub.miu.ac.ir

باسپاس از دست اندرکارانی که ما را در تولید این اثر یاری رساندند.

■ ناظر گرافیک: مسعود مهدوی

■ ناظر چاپ: نعمت‌الله یزدانی

■ مدیر انتشارات: مصطفی نوبخت

■ مدیر تولید: جعفر قاسمی ابهری

■ ناظر فنی: علی عبادی فرد

همه حقوق برای ناشر محفوظ است

هرگونه نسخه‌برداری اعم از کپی‌برداری و بازنویسی و انتشار، اسکن، ذخیره کامپیوتری، ترجمه به زبان‌های دیگر و ساخت

فایل صوتی کتاب، بدون مجوز کتبی از ناشر ممنوع، شرعاً حرام و از طریق مراجع قانونی، قابل پیگیری است.

سخن ناشر

تحولات اجتماعی و مقتضیات نوپدید دانش‌ها و پدید آمدن دانش‌های نو، نیازهایی را به وجود آورده که پاسخ‌گویی به آن، ایجاد رشته‌های تحصیلی جدید و تربیت افراد متخصص را ضروری می‌نماید. از این رو کتاب‌های آموزشی نیز باید با توجه به این دگرگونی‌ها تألیف شود.

جهانی‌شدن و گسترش سلطه فرهنگی غرب در سایه رسانه‌های فرهنگی و ارتباطی اقتضا دارد که دانش‌پژوهان و علاقه‌مندان به این مباحث، با اندیشه‌های بلند و ارزش‌های متعالی آشنا شوند و این مهم با ایجاد رشته‌های تخصصی، تولید متون جدید و غنی، گسترش دامنه آموزش و تربیت سازمان‌یافته دانشجویان به سرانجام خواهد رسید. این فرایند گاه در پرداختن به مباحث بنیادین و تدوین متون تخصصی تعریف می‌شود و گاه در نگارش بحث‌های علمی، اما نه‌چندان پیچیده و تخصصی به ظهور می‌رسد.

از طرفی بالندگی مراکز آموزشی در گرو نظام آموزشی منسجم، قانونمند و پویاست. بازنگری در متن‌ها و شیوه‌های آموزشی و به‌روز کردن آنها نیز این انسجام و پویایی و در نتیجه نشاط علمی مراکز آموزشی را در پی دارد.

در این بستر، حوزه‌های علوم دینی به برکت انقلاب شکوهمند اسلامی، سالیانی است که در اندیشه اصلاح ساختار آموزشی و بازنگری متون درسی‌اند.

«**جامعة المصطفیٰ ﷺ العالمية**» به عنوان بخشی از این مجموعه که رسالت بزرگ تعلیم و تربیت طلاب غیر ایرانی را بر عهده دارد، تألیف متون درسی مناسب را سرلوحه تلاش خود قرار داده و تدوین و نشر متون درسی در موضوعات گوناگون علوم دینی، حاصل این فرایند است.

«**مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفیٰ ﷺ**» با قدردانی و سپاس از فاضل ارجمند جناب آقای حمیدرضا رضانیا مؤلف کتاب **کلام، فلسفه و عرفان** و تمام عزیزانی که در تولید این اثر همیاری و همفکری داشته‌اند، آن را به جویندگان فرهنگ و اندیشه ناب اسلامی تقدیم می‌کند.

مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر المصطفیٰ ﷺ

مقدمه پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ

﴿ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ﴾

قرآن، به قلم و آنچه از آن تراوش کند سوگند خورده، علم را به ذات خود شرافتمند و فخیم دانسته و از باب تا محراب کائنات را، سراسر، میدان حضور علم و عالم و معلوم خوانده است. از این رو حقیقت‌مداری اصیل‌ترین و زیباترین راز هستی و حقیقت‌طلبی ماندگارترین و برترین گرایش آدمی است.

داستان پررمزوراز حقیقت‌جویی بشر، سرشار از تکاپوی مجاهدان و عالمانی است که در مصاف حق و باطل، سربلندی و شرافت ذاتی حق را نمایان ساخته‌اند. علم برخاسته از سیرت پاک و عقل سلیم، در پرتو انوار آسمانی وحی، به فرد کمال انسانی، عظمت روحی و تعالی معنوی بخشیده، اندیشه و خیال او را به پرواز درمی‌آورد و سعادت جامعه را تأمین کرده، سطح آن را جامعه‌ای نمونه و پیشرو می‌کند. کوتاه‌نگری است اگر فرد و جامعه‌ای به دنبال عزت، استقلال، امنیت، سعادت و سربلندی مادی و معنوی باشد، اما آن را در مسیری غیر از حقیقت‌طلبی، علم‌اندوزی و حکمت‌مداری جست‌وجو کند.

انقلاب سراسر نور اسلامی ایران اعتلای کلمه الله و برپایی تمدن جهانی اسلام

را فرا روی بشر قرار داده و فروپاشی و افول تمدن‌های پوشالی غرب و شرق را نوید داده است. انقلاب با اندیشه فقهاتی در اداره حکومت و نظریه مترقی «ولایت فقیه»، طرازی از مسئولیت‌ها و مأموریت‌های حوزه‌های علمیه و روحانیت را عرضه کرد که امید و نشاط را، نه تنها برای شیعیان و مسلمانان، بلکه برای تمامی آزادی‌خواهان و حق‌طلبان سراسر جهان به ارمغان آورد. در این راستا، رهبر فرزانه انقلاب (مدظله) با عزمی راسخ و تلاشی سترگ، همچون پیر و مراد خود، خمینی کبیر رحمته‌الله، بر حرکت فراگیر و استفاده از توانمندی‌ها و اراده‌ها برای تحقق جنبش نرم‌افزاری و نهضت تولید علم و تحول در علوم انسانی و نیز یافتن راه‌های میان‌بر و دانش‌افزا تأکید می‌ورزند و پیشرفت این مهم را راهبری و رصد می‌کنند.

جامعة المصطفیٰ ﷺ العالمية نمادی درخشان از رسالت جهانی و همت بین‌المللی انقلاب اسلامی است که بار مسئولیت تربیت مجتهدان، عالمان، محققان، متخصصان، مدرسان، مبلغان، مترجمان، مربیان و مدیران پارسا، متعهد و زمان‌شناس را بر دوش دارد و با تبیین، تولید و تعمیق اندیشه دینی و قرآنی و گسترش مبانی و معارف اسلامی، به نشر و ترویج اسلام ناب محمدی ﷺ و معارف بلند و تابناک مکتب اهل بیت علیهم‌السلام همت می‌گمارد.

پژوهشگاه بین‌المللی المصطفیٰ ﷺ نیز، که مهم‌ترین و گسترده‌ترین مجموعه پژوهشی المصطفیٰ ﷺ است، بومی‌سازی و بازتولید اندیشه دینی معاصر متناسب با نیازها و اقتضائات عرصه بین‌الملل، تبیین، تولید و تعمیق اندیشه دینی، گشودن افق‌های نوین فکری و معرفتی در دنیای معاصر، پاسخ‌گویی به مسائل و شبهات فکری و معرفتی مخاطبان، و تأمین و تدوین متون و منابع درسی و کمک درسی با رویکرد اسلامی‌سازی علوم و پشتیبانی علمی از فعالیت‌های سازمانی جامعه المصطفیٰ ﷺ را از جمله مأموریت‌ها و رسالت‌های خود می‌داند.

اثر علمی پیش رو، که به همت مؤلف محترم، جناب آقای حمیدرضا رضائیا، برای دوره کارشناسی ارشد رشته فلسفه و کلام و عرفان به عنوان متن درسی تهیه و تدوین شده، در چارچوب اهداف و برنامه‌های پژوهشگاه و مبتنی بر نیازهای بین‌المللی انجام شده و در اختیار خوانندگان محترم قرار گرفته است.

در پایان ضمن ارج نهادن به تلاش‌های خالصانه مؤلف محترم، از مجموعه دست‌اندرکاران محترم آماده‌سازی و انتشار این اثر ارزشمند، به ویژه همکاران محترم مرکز بین‌المللی نشر و ترجمه المصطفی ﷺ، و همه عزیزانی که به نحوی در تدوین و انتشار آن نقش داشته‌اند، قدردانی و تشکر به عمل می‌آید.

با احترام

دفتر تدوین متون درسی

پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی ﷺ

فهرست

مقدمه	۱۹
بخش اول: سه طریق معرفتی (کلام، فلسفه و عرفان)	
درس اول: نگاهی اجمالی به کلام، فلسفه و عرفان و نگاهی تفصیلی به علم کلام اسلامی	۲۵
کلام	۲۵
فلسفه	۲۶
عرفان	۲۶
سه راه بهره‌مندی از حقایق	۲۸
راه‌های قرآن کریم برای تفکر مذهبی	۳۰
تعریف علم کلام	۳۱
موضوع علم کلام	۳۳
غایت و غرض علم کلام	۳۴
روش علم کلام (تفکر عقلی و جدلی)	۳۵
جدل و تفکر جدلی	۳۷
مشهورات و مسلمات	۳۸
درس دوم: جایگاه علم کلام	۴۱
ظواهر الفاظ	۴۱
مذاهب و فرق اسلامی	۴۲

۴۴ معارف عقلی و نقلی
۴۵ جایگاه علم کلام
۴۶ سیر تکامل علم کلام
۴۷ ارتباط کلام امامیه و فلسفه
۴۹ تفاوت فلسفه و کلام
۵۰ نسبت کلام و فلسفه با دین
۵۲ وجه جمع
۵۵ درس سوّم: فلسفه
۵۵ تعریف فلسفه
۵۶ حقیقت‌جویی و انسان
۵۷ موضوع فلسفه
۵۹ غایت و فایده فلسفه
۶۰ عقل نظری و عقل عملی
۶۲ اعتبار عقل و عاقل
۶۷ درس چهارم: عرفان
۶۷ تعریف عرفان
۶۷ عرفان نظری
۶۸ عرفان عملی
۷۰ موضوع عرفان
۷۰ نسبت موضوع فلسفه و عرفان
۷۱ تفاوت حکمت نظری و عرفان نظری
۷۳ تصوف
۷۴ تصوف و عرفان
۷۵ جایگاه شهود
۷۷ مقایسه بین معارف اهل کشف و علوم مستفاد از برهان و نظر
۸۰ مراتب علوم
۸۱ مراحل یقین
۸۲ تعلیم الهی

بخش دوّم: هستی‌شناسی

۸۷	مقدمه
۸۹	درس پنجم: ماهیت (چیستی) در کلام و فلسفه (مشاء و اشراق)
۸۹	ماهیت در کلام
۹۰	دیدگاه برخی از متکلمین (معتزله) در باب ماهیت
۹۲	ماهیت در فلسفه مشاء
۹۵	جایگاه ماهیت در اندیشه شیخ اشراق
۹۷	مفاهیم از دیدگاه شیخ اشراق
۹۸	اصالت ماهیت در حکمت اشراق
۹۹	جعل ماهیت
۱۰۱	درس ششم: ماهیت در حکمت متعالیه و عرفان
۱۰۱	ماهیت در حکمت متعالیه
۱۰۳	ماهیت از دیدگاه مرحوم علامه طباطبائی
۱۰۴	نظر نهایی صدرالمتألهین در باب ماهیت
۱۰۵	ماهیت (اعیان ثابتة) در عرفان
۱۰۸	اعیان و ماهیات
۱۰۹	تفاوت اعیان ثابتة در عرفان ابن عربی با معدومات ازلی در معتزله
۱۱۰	اعیان ثابتة، مجعول نیستند
۱۱۳	درس هفتم: حقیقت وجود در کلام و فلسفه (حکمت فهلوی و مشاء)
۱۱۳	معنای وجود
۱۱۴	مفهوم و حقیقت وجود
۱۱۵	موجود
۱۱۶	وجود نزد متکلمین
۱۱۸	حقیقت وجود در فلسفه
۱۱۸	حقیقت وجود از دیدگاه حکمای پهلوی (فهلوی)
۱۲۰	حقیقت وجود از دیدگاه حکمای مشاء
۱۲۲	حقایق متباینه و حکمای مشاء اسلامی

- درس هشتم: حقیقت وجود در حکمت اشراق، ذوق تأله، حکمت متعالیه و عرفان..... ۱۲۷
- حقیقت وجود از دیدگاه شیخ اشراق..... ۱۲۷
- حقیقت وجود از دیدگاه ذوق تأله (نظریه محقق دوانی)..... ۱۲۹
- حقیقت وجود از دیدگاه مرحوم صدرالمتألهین..... ۱۳۳
- دیدگاه مرحوم علامه طباطبائی در باب حقیقت وجود..... ۱۳۴
- دیدگاه آیت‌الله جوادی آملی در باب حقیقت وجود و جمع دو نظر صدرالمتألهین..... ۱۳۶
- ذهنی یا خارجی بودن حقیقت وجود..... ۱۳۷
- حقیقت وجود در عرفان..... ۱۳۸
- حقیقت وجود، وجود مطلق و وجود مقید..... ۱۴۲
- درس نهم: نظام طولی جهان هستی در آیات و روایات..... ۱۴۵
- شعور همگانی موجودات..... ۱۴۵
- نظام طولی جهان هستی در آیات و روایات..... ۱۴۶
- سماء..... ۱۴۷
- تدبیر امر..... ۱۴۸
- فرشتگان..... ۱۴۹
- سلسله مراتب ملائکه در انجام وظایف..... ۱۵۰
- فرشتگان مقرب..... ۱۵۱
- تجرد فرشتگان..... ۱۵۲
- درس دهم: تشکیک در کلام، فلسفه و عرفان..... ۱۵۵
- تشکیک..... ۱۵۵
- تشکیک در کلام اسلامی..... ۱۵۵
- تشکیک در حکمت مشاء..... ۱۵۶
- تشکیک در فلسفه اشراق..... ۱۵۸
- ایراد صدرالمتألهین به شیخ اشراق..... ۱۶۰
- تشکیک در حکمت متعالیه..... ۱۶۰
۱. مراتب وجود..... ۱۶۰
۲. مسئله وجود حق و اطلاق وی..... ۱۶۲

۱۶۵	ملاک و حقیقت تشکیک
۱۶۵	اتصال مراتب وجود
۱۶۶	موقعیت وجودی جهان آفرینش و بدء و ختم آن
۱۶۷	توحید، کمال فلسفه الاهی
۱۶۸	ارتباط علل وسطیّه و ذات الاهی
۱۷۰	تشکیک عامی و خاصی در فلسفه
۱۷۳	تشکیک در عرفان
۱۷۴	آیت بودن عالم نسبت به ذات الاهی
۱۷۷	مقایسه تشکیک در فلسفه و عرفان
۱۸۳	درس یازدهم: اولین صادر در کلام، فلسفه و عرفان و ملاک نیازمندی عالم
۱۸۳	اولین صادر در کلام
۱۸۵	اولین صادر در فلسفه
۱۸۶	اولین صادر در عرفان
۱۹۰	ملاک نیازمندی عالم به خداوند در کلام، فلسفه و عرفان

بخش سوم: (انسان در آیات و روایات، کلام، فلسفه و عرفان)

۱۹۷	درس دوازدهم: انسان از دیدگاه آیات و روایات و کلام
۱۹۷	جایگاه انسان در نظام آفرینش
۱۹۸	فضیلت انسان
۲۰۰	کرامت انسان
۲۰۲	معیار کرامت انسان
۲۰۳	معرفت نفس
۲۰۵	عبودیت و بندگی
۲۰۶	هویت انسان
۲۰۷	حقیقت روح (نفس) از دیدگاه متکلمان
۲۰۸	حدوث و قدم نفس
۲۱۱	درس سیزدهم: انسان در فلسفه و عرفان
۲۱۱	انسان از دیدگاه فلسفه

۲۱۴.....	جسم و نفس انسان.....
۲۱۷.....	دلایل عقلی تجرد نفس.....
۲۱۸.....	بیان مرحوم صدرالمتهلین در توصیف انسان کامل.....
۲۱۸.....	انسان از دیدگاه عرفان.....
۲۲۰.....	انسان صورت الاهی.....
۲۲۲.....	انسان کامل.....
۲۲۶.....	مقام قرب.....
۲۳۱.....	درس چهاردهم: راه تهذیب اخلاق و سیر و سلوک در کلام، فلسفه و عرفان.....
۲۳۱.....	راه تهذیب اخلاق از منظر علم کلام.....
۲۳۲.....	راه تهذیب اخلاق از منظر حکما و فلاسفه.....
۲۳۳.....	راه تهذیب اخلاق و سیر و سلوک از منظر عرفان.....
۲۳۴.....	سیر و سلوک عرفانی.....
۲۳۶.....	مراحل سیر و سلوک.....
۲۴۰.....	هدف عارف.....
۲۴۰.....	اولین منزل.....
۲۴۱.....	تمرین و ریاضت.....
۲۴۵.....	منابع سیر و سلوک عرفانی.....

بخش چهارم: خداشناسی

۲۵۳.....	درس پانزدهم: معرفت و ادله اثبات حضرت حق در کلام و فلسفه.....
۲۵۳.....	خداشناسی.....
۲۵۳.....	علم خداشناسی.....
۲۵۵.....	حد شناخت خداوند.....
۲۵۷.....	برهان نظم و حدوث متکلمین.....
۲۵۸.....	برهان حدوث.....
۲۵۹.....	برهان صدیقین.....
۲۶۲.....	برهان صدیقین مرحوم علامه طباطبائی.....

۲۶۵	درس شانزدهم: شناخت خداوند در آیات و روایات و عرفان.....
۲۶۵	شناخت خداوند در بیانات اولیای دین <small>علیهم السلام</small>
۲۶۷	شناخت عرفانی حضرت حق در بیانات اولیای الاهی <small>علیهم السلام</small>
۲۷۴	علم به ذات الاهی.....
۲۷۸	ظهور و بطون ذات حق.....
۲۸۳	درس هفدهم: صفات جمال و جلال خداوند در کلام، فلسفه و عرفان.....
۲۸۳	احدیت و واحدیت در روایات، کلام، فلسفه و عرفان.....
۲۸۳	صفات جمال و جلال خداوند در کلام و فلسفه.....
۲۸۵	صفات جمال و جلال در عرفان.....
۲۸۶	اشاره به برخی صفات جمال و جلال خداوند در دعای افتتاح.....
۲۸۷	مسئله وحدانیت حق و معنی آن.....
۲۸۸	واحدیت خداوند.....
۲۸۹	وحدت حقه حقیقه.....
۲۸۹	توضیح وجه اول.....
۲۹۲	توضیح وجه دوم.....
۲۹۳	توضیح وجه سوم.....
۲۹۶	توضیح وجه چهارم.....
۲۹۶	مسئله صفات حق و عینیت آنها با ذات.....
۲۹۸	احدیت و واحدیت در فلسفه.....
۳۰۰	احدیت و واحدیت در عرفان.....
۳۰۳	فهرست منابع.....